

UÇOT VƏ HESABATDA MALİYYƏ NƏTİCƏLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ BAZASI

Faiq Əhmədov

Azərbaycan Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: faiq.ahmadov75@gmail.com

Xülasə. Məqalədə mühasibat uçotu və hesabatlarda maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsinin əsasını təşkil edən nəzəri və metodoloji əsaslar araşdırılmışdır. Burada maliyyə nəticələrinin etibarlı qiymətləndirilməsinə təsir edən amillər sisteməlik şəkildə təhlil edilmiş, mövcud yanaşmalar müqayisə edilmiş və mühasibat məlumatlarının keyfiyyətinin artırılmasına yönəlmiş elmi cəhətdən əsaslandırılmış nəticələr təqdim olunmuşdur.

Açar sözlər: Maliyyə nəticələri, qiymətləndirmə əsasları, maliyyə hesabatı, mühasibat uçotu.

BASIS FOR EVALUATION OF FINANCIAL RESULTS IN ACCOUNTING AND REPORTING

Faig Ahmadov

Azerbaijan University, Baku, Azerbaijan

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations underlying the assessment of financial results in accounting and reporting. Here, the factors affecting the reliable assessment of financial results are systematically analyzed, existing approaches are compared and scientifically substantiated conclusions are presented aimed at improving the quality of accounting data.

Keywords: Financial results, assessment bases, financial reporting, accounting.

1. Giriş

Müasir iqtisadi mühitdə maliyyə nəticələrinin dəqiq hesablanması və qiymətləndirilməsi korporativ maliyyə fəaliyyətinin obyektiv qiymətləndirilməsi, elmi dəlillərə əsaslanan idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi və maraqlı tərəflərə etibarlı məlumatların verilməsi üçün vacibdir. Mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının əsas metodoloji elementi kimi, maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi meyarları gəlir, xərc, mənfəət və zərər göstəricilərinin iqtisadi mahiyyətini dəqiq əks etdirməkdə mühüm rol oynayır. Qlobal iqtisadi mühitdəki dəyişikliklər, rəqəmsallaşma prosesi və maliyyə hesabatlarının şəffaflığına artan tələblər bu sahədə mövcud qiymətləndirmə yanaşmalarının yenidən araşdırılmasını zəruri edir. Bu kontekstdə mühasibat uçotu və hesabat sahələrində maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının nəzəri və metodoloji əsaslarının öyrənilməsi elmi və praktik əhəmiyyət kəsb edir. Bu mövzunun əhəmiyyətinə baxmayaraq, maliyyə nəticələrində tətbiq olunan müxtəlif qiymətləndirmə meyarlarının iqtisadi nəticələrə təsiri, onların etibarlılığı və qərar qəbul etmə prosesindəki güclü və məhdudiyyətləri ilə bağlı tədqiqatlar hələ də kifayət qədər sistemləşdirilməmişdir. Xüsusilə, tarixi dəyər, ədalətli dəyər və digər qiymətləndirmə yanaşmalarının maliyyə nəticələrinin formalaşmasına təsirinin hərtərəfli qiymətləndirilməsi elmi tədqiqat tələb edən vəzifələrdən biridir. Bu baxımdan, tədqiqatın əsas məqsədi maliyyə

fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi meyarlarının nəzəri əsaslarını sistemativ şəkildə araşdırmaq və onların praktik tətbiqini araşdırmaqdır.

Tədqiqatın məqsədi mühasibat uçotu və hesabat sahələrində maliyyə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi meyarlarının nəzəri və metodoloji əsaslarını araşdırmaq, müxtəlif qiymətləndirmə yanaşmalarını müqayisə etmək və təhlil etmək, eləcə də maliyyə hesabatlarının keyfiyyətini artırmaq üçün elmi cəhətdən sübut olunmuş yanaşmalar təqdim etməkdir.

Bu məqsədlərə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirmək planlaşdırılır:

- Maliyyə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinin nəzəri əsaslarının araşdırılması;
- Qiymətləndirmə meyarlarının iqtisadi mahiyyətinin və xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi;
- Müxtəlif qiymətləndirmə meyarlarının maliyyə fəaliyyətinin formalaşmasına təsirinin müqayisəli təhlili;
- Mövcud elmi yanaşmaların ümumiləşdirilməsi və onların tətbiqinin qiymətləndirilməsi;
- Daha etibarlı maliyyə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi üçün metodoloji təkliflərin təqdim edilməsi.

Tədqiqatda müqayisəli təhlil, sistemativ yanaşmalar, məntiqi ümumiləşdirmə, elmi abstraksiya və analitik təhlil metodlarından istifadə edilmişdir. Bu metodlar vasitəsilə tədqiqat maliyyə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi meyarlarının nəzəri mahiyyətini, onların tətbiq xüsusiyyətlərini və maliyyə hesabatlarının informativliyinə təsirini hərtərəfli araşdırmışdır. Tədqiqatın akademik orijinallığı mühasibat uçotu və hesabat sistemlərində maliyyə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi meyarlarının tətbiq xüsusiyyətlərini sistemativ şəkildə ümumiləşdirməkdə, onların maliyyə fəaliyyətinin etibarlılığına təsirini qiymətləndirməkdə və qiymətləndirmə prosesinin təkmilləşdirilməsi üçün elmi cəhətdən sübut olunmuş yanaşma təqdim etməkdədir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, əldə edilən nəticələr və təkliflər korporativ maliyyə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi proseslərini təkmilləşdirmək, maliyyə hesabatlarının keyfiyyətini artırmaq, idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi üçün informasiya dəstəyini gücləndirmək və gələcək elmi tədqiqatlar üçün metodoloji təməl kimi xidmət etmək üçün istifadə edilə bilər.

2. Maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi bazalarının nəzəri-metodoloji əsasları

Maliyyə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi mühasibat uçotu metodologiyasının əsasını təşkil edən əsas elementlərdən biridir və şirkətin maliyyə fəaliyyətinin nəticələrini etibarlı və obyektiv şəkildə müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Maliyyə fəaliyyətinin dəqiq qiymətləndirilməsi yalnız mənfəət və ya zərərin məbləğini hesablamır, həm də bu göstəricilərin maliyyə hesabatlarında iqtisadi mahiyyətini dəqiq əks etdirir. Bu baxımdan qiymətləndirmə sadəcə maliyyə hesabatlarının hazırlanması prosesində texniki prosedur deyil, həm də iqtisadi

hadisələri pul vahidlərində ölçən və onları istifadəçilər üçün faydalı məlumatlara çevirən metodoloji mexanizmdir [13].

Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarının (BMHS) konseptual çərçivəsinə əsasən, qiymətləndirmə maliyyə hesabatlarında həmin elementi tanıdıqda onunla əlaqəli pul məbləğinin müəyyən edilməsidir. Qiymətləndirmə meyarlarının seçilməsi hesabatın keyfiyyət xüsusiyyətlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır, çünki bu, maliyyə hesabatlarında təqdim olunan məlumatların aktuallığına və dəqiq təsvirinə birbaşa təsir göstərir. Eyni qiymətləndirmə meyarlarından istifadə edərək müxtəlif iqtisadi əməliyyatların ölçülməsi həmişə faydalı maliyyə məlumatları vermədiyindən, müasir mühasibat sistemləri müxtəlif qiymətləndirmə meyarlarının paralel tətbiqinə imkan verir [13].

Qiymətləndirmənin iqtisadi mahiyyəti şirkətin saxladığı iqtisadi resursların faktiki dəyərini və şirkətin üzərinə götürdüyü öhdəlikləri maliyyə hesabatlarında əks etdirməkdən ibarətdir. Bu proses gəlir və xərclərin miqyasının müəyyən edilməsinə və nəticədə maliyyə nəticələrinin əldə edilməsinə birbaşa təsir göstərir. Eyni iqtisadi əməliyyat müxtəlif qiymətləndirmə standartlarına uyğun olaraq qeydə alınarsa, aktivlərin balans dəyəri, xərclər miqyası və mənfəət göstəriciləri fərqli ola bilər. Buna görə də qiymətləndirmə standartlarının seçilməsi yalnız mühasibat uçotu siyasətinin elementi deyil, həm də maliyyə hesabatlarının iqtisadi məzmununu müəyyən edən əsas metodoloji qərarlardan biridir [13]. Müasir bazar iqtisadiyyatında maliyyə məlumatlarının istifadəçiləri şirkətin gələcək iqtisadi potensialı, eləcə də keçmiş fəaliyyətinin nəticələri ilə bağlı etibarlı məlumatlarla maraqlanırlar. Bu baxımdan, qiymətləndirmə standartlarının seçilməsi maliyyə hesabatlarının proqnozlaşdırma qabiliyyətinə də təsir göstərir. Tarixi dəyərə əsaslanan qiymətləndirmələr obyektivlik və yoxlanıla bilənlik nəzərə alınmaqla seçilsə də, onlar mövcud iqtisadi şəraiti mükəmməl şəkildə əks etdirməyə bilər. Əksinə, cari dəyər yanaşması bazar reallığını daha mükəmməl şəkildə əks etdirir, lakin onun tətbiqində peşəkar mühakimənin rolu daha vacib olur. Bu səbəbdən, Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartları müəyyən bir standartı üstünlük vermək əvəzinə, iqtisadi hadisələrin təbiətinə uyğun qiymətləndirmə standartlarının seçilməsini tövsiyə edir [13].

Buna görə də, maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi maliyyə hesabatlarının qərar qəbul etmə baxımından etibarlılığını, müqayisəliliyini və faydalılığını təmin edən əsas metodoloji elementlərdən biridir. Düzgün qiymətləndirmə meyarlarının seçilməsi şirkətin maliyyə nəticələrini iqtisadi realığa uyğun olaraq əks etdirmək üçün şərait yaradır. Bu, maliyyə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində istifadə olunan müxtəlif qiymətləndirmə meyarlarının nəzəri məzmunu və tətbiq xüsusiyyətləri üzrə fərdi tədqiqat tələb edir.

Bu baxımdan, maliyyə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsində istifadə olunan qiymətləndirmə meyarlarının iqtisadi xüsusiyyətlərinin təhlili hər bir meyarın güclü və zəif tərəflərini müəyyən etməyə və onların müxtəlif iqtisadi vəziyyətlərdə tətbiqinin qiymətləndirilməsinə imkan verir.

Qiymətləndirmə standartlarının seçilməsi maliyyə nəticələrinin formalaşmasına və maliyyə hesabatlarının informasiya dəyərinə birbaşa təsir etdiyindən, hər bir standartın iqtisadi

mahiyyətinin fərdi təhlili tələb olunur. Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartlarının Konseptual Çərçivəsi (BMHS) qiymətləndirmə standartlarını iki əsas qrupa təsnif edir: tarixi dəyər və cari dəyər. Cari dəyər standartı cari dəyər, ədalətli dəyər, istifadə dəyəri və yerinə yetirmə dəyəri kimi yanaşmaları əhatə edir [13]. Tarixi dəyər mühasibat uçotunda ənənəvi və uzunmüddətli qiymətləndirmə standartıdır. Bu yanaşmaya əsasən, aktivlər əldə etmə zamanı çəkilən faktiki xərclərə, öhdəliklər isə baş vermə zamanı alınan məbləğə əsasən qeyd olunur. Tarixi dəyərin əsas üstünlükləri obyektivlik, sənədləşdirilə bilənlik və audit baxımından yüksək etibarlılıqdır. Lakin, əhəmiyyətli qiymət dalğalanmaları olan iqtisadi mühitlərdə tarixi dəyər aktivlərin və öhdəliklərin cari iqtisadi dəyərini tam əks etdirməyə bilər və bu da maliyyə nəticələrinin reallıqdan bir qədər fərqlənməsinə səbəb olur. Bu xüsusiyyət, xüsusilə yüksək inflyasiya vəziyyətində şirkətin maliyyə vəziyyətini qiymətləndirərkən özünü göstərir [13]. Tarixi qiymətləndirmənin məhdudiyyətlərinə görə, beynəlxalq mühasibat təcrübəsi daha çevik qiymətləndirmə yanaşmaları hazırlamağa ehtiyac duyur. Bu məqsədlə, konseptual çərçivə daxilində cari dəyərə əsaslanan qiymətləndirmə meyarları ayrıca müəyyən edilmiş və tətbiq standartları müəyyən edilmişdir [13].

Cari dəyər, hesabat tarixinə olan məlumata görə, müəssisənin ekvivalent və ya oxşar iqtisadi resurslarını əldə etmək və ya mövcud öhdəlikləri yerinə yetirmək üçün tələb olunan məbləği təmsil edir. Bu qiymətləndirmə meyarı, bazar şəraitindəki dəyişiklikləri nəzərə alaraq, müəssisənin maliyyə vəziyyətini daha müasir məlumatlarla təqdim etməyə imkan verir. Tarixi dəyərdən fərqli olaraq, cari dəyər keçmiş əməliyyatlar əvəzinə cari iqtisadi şərtlərə əsaslanır və beləliklə, idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi üçün daha faydalı məlumat təmin edir. Eyni zamanda, cari dəyərin müəyyən edilməsi bazar məlumatlarının mövcudluğundan və qiymətləndirmədə istifadə olunan fərziyyələrin etibarlılığından asılı olduğundan, bu yanaşmada ekspert mühakiməsinin rolu daha böyükdür [13].

Cari dəyər yanaşmasının komponentlərindən biri olan ədalətli dəyər, normal bazar şəraitində bazar iştirakçıları arasında aktivlərin satılması və ya öhdəliklərin ötürülməsi zamanı formalaşan qiyməti təmsil edir. Bu yanaşma bazar məlumatlarına əsaslandığı üçün maliyyə hesabatlarında iqtisadi reallığı daha tam əks etdirə bilər. Xüsusilə, ədalətli dəyər maliyyə alətlərinin, investisiya əmlaklarının və aktiv bazarlara malik digər aktivlərin qiymətləndirilməsində maliyyə məlumatlarının aktuallığını artırır. Lakin, aktiv bazar olmadığı təqdirdə, qiymətləndirmə modellərinin tətbiqi subyektiv mühakimələrin artmasına və nəticələrin etibarlılığı ilə bağlı spesifik risklərin yaranmasına səbəb ola bilər [15].

Cari dəyər qrupuna daxil olan digər qiymətləndirmə meyarı istifadə dəyəridir. İstifadə dəyəri, aktivin satışından əldə edilə biləcək qiymətdən daha çox, şirkətin aktivdən istifadə etməklə yarada biləcəyi gələcək pul vəsaitlərinin diskontlaşdırılmış cari dəyərini təmsil edir. Bu yanaşma, aktivin müəyyən bir şirkət üçün iqtisadi faydalarını qiymətləndirdiyindən, bazar göstəricilərindən daha çox biznes fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini nəzərə alır. Xüsusilə, istifadə

dəyəri aktivlərin amortizasiyasını müəyyən etmək üçün əhəmiyyətli metodoloji təsirlərə malikdir [14].

İstifadə dəyəri, əsasən, öhdəliklərin qiymətləndirilməsinə tətbiq olunur və şirkətin normal iş şəraitində öhdəliklərini yerinə yetirməsi üçün tələb olunan cari iqtisadi resursların miqdarını əks etdirir. Digər qiymətləndirmə meyarlarından fərqli olaraq, bu yanaşma, bazar iştirakçılarına deyil, şirkətin özünün öhdəliklərini necə yerinə yetirəcəyinə əsaslanır. Bu xüsusiyyət sayəsində uzunmüddətli öhdəliklərin ehtiyatların qiymətləndirilməsində daha obyektiv nəticələr əldə etmək olar. Lakin, bu yanaşmada ekspert mühakiməsi daha vacib hala gəlir, çünki gələcək iqtisadi şərtlərlə bağlı ehtimalların qiymətləndirilməsini tələb edir [13]. Buna görə də, maliyyə nəticələrini qiymətləndirmək üçün istifadə edilən hər bir qiymətləndirmə meyarının fərqli iqtisadi məqsədi var və tətbiq metodu maliyyə hesabatlarında təqdim olunan məlumatların məzmununa müxtəlif yollarla təsir göstərir. Buna görə də qiymətləndirmə meyarlarının maliyyə nəticələrinin formalaşmasına və maliyyə hesabatlarının keyfiyyət xüsusiyyətlərinə təsiri həm nəzəri, həm də tətbiqi baxımdan sistemli tədqiqat tələb edir. Maliyyə hesabatlarında təqdim olunan məlumatların etibarlılığı və qərar qəbul etmədə faydalılığı seçilmiş qiymətləndirmə meyarlarının iqtisadi təbiətindən, tətbiq mexanizmlərindən və istifadə dairəsindən asılı olduğundan, hər bir meyarı ayrıca təhlil etmək xüsusilə vacibdir. Bu kontekstdə, Beynəlxalq Mühasibat Nəzəriyyəsində qəbul edilmiş qiymətləndirmə meyarlarının təsnifatına əsasən hər bir meyarın iqtisadi məzmununu, güclü və məhdudiyyətlərini, eləcə də maliyyə nəticələrinin formalaşmasına təsirini sistemlik şəkildə öyrənmək məqsəduyğun hesab olunur.

Qiymətləndirmə meyarlarının seçilməsi maliyyə nəticələrinin formalaşmasına və maliyyə hesabatlarının informasiya dəyərinə birbaşa təsir etdiyindən, hər bir meyarın iqtisadi təbiətinin fərdi təhlili tələb olunur.

Maliyyə nəticələrinin dəqiq müəyyən edilməsi və onların maliyyə hesabatlarında etibarlı şəkildə təqdim edilməsi mühasibat uçotunun əsas metodoloji məsələləri arasındadır. Korporativ gəlir, xərc və mənfəət göstəricilərinin formalaşması yalnız iqtisadi əməliyyatların tanınmasından deyil, həm də bu əməliyyatları ölçmək üçün istifadə olunan meyarlardan asılıdır. Bu baxımdan, qiymətləndirmə meyarları maliyyə nəticələrinin formalaşmasına birbaşa təsir edən fundamental metodoloji elementdir. Müxtəlif qiymətləndirmə yanaşmalarının tətbiqi eyni iqtisadi hadisənin maliyyə hesabatlarında müxtəlif məbləğlərdə əks olunmasına səbəb ola bilər ki, bu da maliyyə vəziyyətinin və fəaliyyət nəticələrinin müxtəlif şərtlərinə səbəb ola bilər [25].

Qiymətləndirmə standartlarının nəzəri əsası mühasibat uçotunun inkişaf tarixi ilə sıx bağlıdır. Ənənəvi mühasibat uçotu modellərində tarixi dəyər metodu əsas qiymətləndirmə standartı kimi qəbul edilmişdir. Bu yanaşma aktivləri və öhdəlikləri əldə etmə zamanı faktiki dəyəri ilə qeyd edir və obyektivlik, yoxlanıla bilənlik və sənədləşdirmə prinsiplərinə əsaslanır. Tarixi dəyər metodunun ən böyük üstünlüyü məlumatın etibarlılığını təmin etməsidir. Lakin bazar şəraitində qiymət dalğalanmalarının sürətlənməsi və maliyyə alətlərinin mürəkkəbliyi bu qiymətləndirmə standartının məhdudiyyətlərini ortaya qoymuşdur [5].

Maliyyə bazarlarının inkişafı və iqtisadi münasibətlərin mürəkkəbliyi səbəbindən cari dəyər yanaşmasının tətbiqinə ehtiyac yaranmışdır. Cari dəyər anlayışı aktivlərin və öhdəliklərin hesabat verilmə zamanı iqtisadi şəraiti əks etdirən dəyərlə qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur. Bu yanaşma çərçivəsində ədalətli dəyər, istifadədə dəyər və əvəzetmə dəyəri kimi qiymətləndirmə standartları müəyyən edilmişdir. Xüsusilə, ədalətli dəyər yanaşması bazar iştirakçıları arasında ümumi əməliyyat şərtləri altında formalaşan qiymətlərə əsaslanaraq iqtisadi reallığın daha tam şəkildə təmsil olunmasına imkan verir [3].

Qiymətləndirmə meyarlarının seçilməsi maliyyə nəticələrinin formalaşmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Seçilmiş yanaşma gəlirlərin tanınmasına, xərclərin bölüşdürülməsinə, amortizasiya siyasətinə, aktivlərin dəyərsizləşməsinə və maliyyə alətlərinin yenidən qiymətləndirilməsinə təsir göstərir. Buna görə də, qiymətləndirmə meyarları yalnız texniki mühasibat prosedurları kimi deyil, həm də maliyyə hesabatlarının keyfiyyətini müəyyən edən konseptual qərarlar kimi qəbul edilməlidir [23].

Nəzəri ədəbiyyatda qiymətləndirmə meyarlarının seçilməsinə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Normativ yanaşma müəyyən edilmiş prinsiplərə və standartlara əsaslanan qiymətləndirmə metodlarının tətbiqini müdafiə edir. Empirik yanaşma firmaların faktiki praktikada istifadə etdiyi qiymətləndirmə metodlarını araşdırır. Müasir elmi tədqiqatlar bu yanaşmaların integrasiyasını dəstəkləyir və qiymətləndirmə meyarlarının biznes fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini, iqtisadi mühiti və informasiya istifadəçilərinin tələblərini nəzərə alaraq seçilməsi məqsəduyğun hesab olunur [23].

Qiymətləndirmə meyarlarının metodoloji əsası da kapitalın saxlanması konsepsiyası ilə bağlıdır. Maliyyə kapitalının saxlanması konsepsiyasına görə, mənfəət yalnız firmanın xalis aktivləri ilkin kapitalını aşdıqda yaranır. Maddi aktivlərin saxlanması konsepsiyası firmanın istehsal potensialının qorunmasını əsas meyar kimi götürür. Bu yanaşmalar qiymətləndirmə meyarlarının maliyyə nəticələrinə təsirinin fərqli ola biləcəyini və tək bir qiymətləndirmə modelinin bütün iqtisadi vəziyyətlər üçün uyğun olmadığını göstərir [25]. Müasir iqtisadiyyat kontekstində qiymətləndirmə meyarlarını seçərkən məlumatın əsas keyfiyyət xüsusiyyətləri: aktuallıq, ədalətlik, müqayisəlilik, yoxlanıla bilənlik və başa düşülənlik arasında tarazlığı təmin etmək vacibdir. Tarixi dəyər yüksək etibarlılıq təklif edir, cari dəyər yanaşması isə iqtisadi reallığı daha tez əks etdirir. Buna görə də, müasir mühasibat uçotu nəzəriyyəsi qiymətləndirmə meyarlarını bir-birini əvəz edə bilən deyil, konkret iqtisadi vəziyyətdən asılı olaraq tamamlayıcı metodoloji vasitələr kimi qəbul edir [5].

Beləliklə, maliyyə nəticələri üçün qiymətləndirmə meyarları korporativ maliyyə göstəricilərinin formalaşmasına və maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinə birbaşa təsir edən fundamental metodoloji mexanizmdir. Qiymətləndirmə meyarlarının müvafiq şəkildə seçilməsi maliyyə nəticələrinin etibarlılığını, müqayisəliliyini və faydalılığını artırır. Buna görə də, müxtəlif qiymətləndirmə meyarlarının nəzəri və praktik üstünlüklərinin müqayisəli tədqiqini aparmaq lazımdır.

3. Maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi bazalarının müqayisəli təhlili və praktik qiymətləndirilməsi

Mühasibat uçotunda qiymətləndirmə standartlarının seçilməsi yalnız aktiv və öhdəliklərin ölçülməsi ilə məhdudlaşmayan, həm də maliyyə nəticələrinin formalaşmasına və maliyyə hesabatlarının informasiya keyfiyyətinə birbaşa təsir edən metodoloji qərar hesab olunur. Müxtəlif qiymətləndirmə standartlarının tətbiqi eyni iqtisadi hadisənin fərqli maliyyə göstəriciləri kimi görünməsinə səbəb ola bilər ki, bu da istifadəçilərin şirkətin gəlirliliyi, maliyyə sabitliyi və gələcək iqtisadi potensialı haqqında təsəvvürlərinə təsir göstərir. Buna görə də, qiymətləndirmə standartlarının seçilməsi yalnız mühasibat uçotu siyasətinin texniki elementi kimi deyil, həm də maliyyə hesabatlarının qərar qəbul etmə baxımından faydalılığını müəyyən edən əsas metodoloji amillərdən biri kimi qəbul edilir [9].

Akademik ədəbiyyatda qiymətləndirmə standartlarının müqayisəli təhlilləri əsasən tarixi xərc metodu ilə bazar əsaslı qiymətləndirmə metodları arasındakı fərqlərin araşdırılmasına əsaslanır. Tarixi xərc modeli yüksək etibarlılıq və yoxlanıla bilənlik təklif etsə də, bazar qiymətlərindəki dalğalanmaları dərhal əks etdirmədiyi üçün maliyyə hesabatlarında təqdim olunan məlumatların aktuallığını müəyyən dərəcədə məhdudlaşdırır. Əksinə, bazar göstəricilərinə əsaslanan qiymətləndirmə yanaşmaları iqtisadi reallığı daha tam əks etdirir, lakin onlar qiymətləndirmə fərziyyələrinə və ekspert mühakiməsinə daha çox güvəndikləri üçün maliyyə nəticələrinin dəyişkənliyini artırır. Bu səbəbdən, müasir mühasibat uçotu nəzəriyyəsi müxtəlif qiymətləndirmə standartlarının bir-birini tamamlamasını və konkret iqtisadi şərtlərə əsaslanan seçimi daha uyğun hesab edir [19]. Qiymətləndirmə standartlarının müqayisəli tədqiqatları təkcə nəzəri baxımdan deyil, həm də praktik baxımdan vacibdir. Müxtəlif qiymətləndirmə modellərinin tətbiqi şirkətin gəlirlilik göstəricilərinə, aktivlərin balans dəyərlərinə, kapitalın ölçüsünə və maliyyə nisbətlərinə müxtəlif yollarla təsir göstərir. Xüsusilə, maliyyə alətləri, investisiya hədəfləri və uzunmüddətli borc üçün istifadə edilən qiymətləndirmə standartları maliyyə hesabatlarının etibarlılığına və maraqlı tərəflər tərəfindən iqtisadi qərar qəbul etmə keyfiyyətinə birbaşa təsir göstərir. Buna görə də, qiymətləndirmə standartlarının müqayisəli təhlili yalnız onların konseptual xüsusiyyətlərini deyil, həm də maliyyə nəticələrinin formalaşmasına praktik təsirini hərtərəfli qiymətləndirməlidir [8].

Beləliklə, qiymətləndirmə standartlarının müqayisəli təhlili vasitəsilə hər bir standartın maliyyə nəticələrinin formalaşmasına müxtəlif yollarla təsir etdiyini və bu təsirin təbiətinin tətbiq olunan qiymətləndirmə modelindən, mühasibat uçotu subyektinin iqtisadi xüsusiyyətlərindən və bazar mühitindən asılı olaraq dəyişdiyini görmək olar. Buna görə də, maliyyə nəticələrini obyektiv şəkildə qiymətləndirmək üçün iqtisadi təbiəti, tətbiq xüsusiyyətləri və fərdi qiymətləndirmə modellərinin maliyyə hesabatı göstəricilərinə təsiri sisteməlik şəkildə öyrənilməlidir. Bu kontekstdə, maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsində geniş istifadə olunan tarixi dəyər, ədalətli dəyər və amortizasiya olunmuş maya dəyəri modellərinin müqayisəli təhlili aşağıda təqdim olunur.

Maliyyə nəticələrinin dəqiq qiymətləndirilməsi şirkətin maliyyə vəziyyətini obyektiv şəkildə əks etdirmək, investisiya cəlbəediciliyini qiymətləndirmək və effektiv idarəetmə qərarları qəbul etmək üçün çox vacibdir. Maliyyə nəticələrinin formalaşmasına təsir edən əsas metodoloji amillərdən biri aktivlərin və öhdəliklərin tanınması və maliyyə hesabatlarında əks etdirilməsi üçün istifadə olunan meyarlardır. Seçilmiş qiymətləndirmə meyarları gəlirlərin, xərclərin və mənfəətin miqyasına birbaşa təsir etdiyindən, onlar maliyyə hesabatlarında təqdim olunan məlumatların keyfiyyətini və etibarlılığını müəyyən etməkdə əsas amil hesab olunur [16].

Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartlarının Konseptual Çərçivəsinə (BMHS) əsasən, maliyyə hesabatlarının məqsədi mövcud və potensial investorlar, kreditorlar və digər maraqlı tərəflər üçün iqtisadi qərarların qəbul edilməsində faydalı olan maliyyə məlumatları təqdim etməkdir. Bu məqsədə çatmaq istifadə olunan qiymətləndirmə meyarları ilə təqdim olunan məlumatların aktuallığından və düzgün təqdimatından asılıdır [16].

Ən çox istifadə edilən qiymətləndirmə meyarlarından biri tarixi (ilkin) dəyər modelidir. Bu modelə əsasən, aktivlər əldə etmə zamanı çəkilmiş faktiki xərclərə, öhdəliklər isə hesablama tarixinə olan məbləğlərinə əsasən qeydə alınır. Tarixi dəyər modelinin əsas üstünlükləri onun obyektivliyi və sənədləşdirilə bilməsidir. Lakin, qiymət səviyyələrinin dəyişkən olduğu iqtisadi vəziyyətlərdə, aktivlərin cari iqtisadi dəyərini tam əks etdirmədiyi üçün maliyyə nəticələrinin iqtisadi təbiətini müəyyən dərəcədə təhrif edə bilər [10].

Müasir mühasibat uçotu nəzəriyyəsində geniş istifadə olunan digər bir qiymətləndirmə standartı ədalətli dəyərdir. MHBS 13-ə görə, ədalətli dəyər qiymətləndirmə tarixində bazar iştirakçıları arasında nizamlı bazar əməliyyatında aktivin satışı və ya öhdəliyin ötürülməsi zamanı əldə ediləcək qiymət kimi müəyyən edilir [18]. Bu yanaşma maliyyə hesabatlarının bazar reallığını daha tam əks etdirməsinə imkan versə də, bazar qiymətlərindəki dalğalanmalar maliyyə nəticələrinin sabitliyinə təsir göstərə və hesabat dövrü üçün mənfəət göstəricilərində əhəmiyyətli fərqlərə səbəb ola bilər [18].

Maliyyə alətlərinin uçotunda geniş istifadə olunan amortizasiya olunmuş xərc modeli effektiv faiz dərəcəsi metoduna əsaslanır. IFRS 9 standartlarına əsasən, bu yanaşma maliyyə aktivləri və öhdəlikləri üzrə gəlir və xərclərin hesabat dövrləri ərzində iqtisadi məhiyyətə əsasən bölüşdürülməsinə imkan verir [17]. Nəticə etibarilə, maliyyə nəticələrinin formalaşması daha sabit olur və dövrü gəlirlərin tanınması prinsipi daha etibarlı şəkildə təmin edilir.

Qiymətləndirmə standartlarının müqayisəli təhlili göstərir ki, hər bir standart maliyyə nəticələrinin formalaşmasına müxtəlif yollarla təsir göstərir. Tarixi xərc modeli yüksək etibarlılıq təklif edir, lakin bazar dəyişikliklərini tez bir zamanda əks etdirməkdə məhdudiyyətlərə malikdir. Ədalətli dəyər modeli iqtisadi reallığı daha yaxşı əks etdirir, lakin bazar dalğalanmalarına cavab olaraq maliyyə nəticələrinin dəyişkənliyini artırır. Xüsusilə, amortizasiya olunmuş xərc modeli maliyyə alətlərini qiymətləndirərkən gəlir və xərclərin daha sistemli tanınmasına imkan verir və hesabat göstəricilərinin sabitliyini artırır [16].

Qiymətləndirmə meyarlarının seçilməsi maliyyə hesabatlarının keyfiyyət xüsusiyyətlərinə, yəni aktuallıq, ədalətlik, müqayisəlik, yoxlanıla bilənlik, vaxtında və başa düşülənlik kimi meyarlara birbaşa təsir göstərir [16]. Buna görə də, korporativ uçot siyasətində qiymətləndirmə meyarlarının düzgün seçilməsi sadəcə texniki uçot proseduru deyil, həm də maliyyə hesabatlarının etibarlılığını və istifadəçilər tərəfindən iqtisadi qərar qəbulətmə keyfiyyətini müəyyən edən vacib metodoloji qərar hesab olunur.

Cədvəl 1. Maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi bazalarının müqayisəli xarakteristikası

Qiymətləndirmə bazası	Mahiyəti	Üstünlükləri	Məhdudiyyətləri	Maliyyə nəticələrinə təsiri	Etibarlılıq	Şəffaflıq	İdarəetmə qərarlarına təsiri
Tarixi (ilkin) dəyər	Aktiv və öhdəliklərin ilkin əldə edilmə dəyəri əsasında qiymətləndirilməsi	Obyektivlik, sənədlərlə təsdiq olunması, yüksək yoxlanıla bilmə	Cari bazar dəyişikliklərini tam əks etdirmir	Mənfəət göstəricilərinin daha sabit formalaşmasına səbəb olur	Yüksək	Orta	Uzunmüddətli qərarlar üçün etibarlıdır
Ədalətli dəyər	Hesabat tarixində bazar iştirakçıları arasında adi əməliyyat zamanı formalaşan qiymət	Cari bazar şəraitini əks etdirir, informasiyanın aktuallığını artırır	Bazar qiymətlərinin dəyişənliyindən asılıdır, qiymətləndirmə mühakiməsi tələb edir	Mənfəət və kapital göstəricilərində volatilliyi artırır bilər	Orta-Yüksək	Yüksək	İnvestisiya və bazar yönümlü qərarlar üçün daha faydalıdır
Amortizasiya olunmuş dəyər	Effektiv faiz metodu əsasında sonrakı qiymətləndirmə	Gəlir və xərclərin sistemli tanınmasını təmin edir	Əsasən maliyyə alətlərinə tətbiq olunur	Faiz gəlirlərinin və xərclərinin dövrlər üzrə düzgün bölüşdürülməsini təmin edir	Yüksək	Yüksək	Kredit və maliyyə risklərinin qiymətləndirilməsində faydalıdır
Cari dəyər	Hesabat tarixində aktivin yenidən əldə edilməsi və ya öhdəliyin yerinə yetirilməsi üçün tələb olunan məbləğ	İqtisadi reallığı əks etdirmə qabiliyyəti yüksəkdir	Müəyyən edilməsində qiymətləndirmə modellərindən istifadə oluna bilər	İnflyasiya və bazar dəyişikliklərinin maliyyə nəticələrinə təsirini daha real göstərir	Orta	Yüksək	Strateji planlaşdırma və risklərin idarə edilməsində əhəmiyyətlidir

Mənbə: Müəllif tərəfindən IASB-nin Conceptual Framework for Financial Reporting sənədinin 6-cı bölməsi və IFRS 13 Fair Value Measurement standartı əsasında tərtib edilmişdir [16]

Qiymətləndirmə standartlarının maliyyə nəticələrinin formalaşmasına təsirini obyektiv şəkildə qiymətləndirmək üçün əsas xüsusiyyətlərin müqayisəli təhlili vacibdir. Müxtəlif qiymətləndirmə standartları maliyyə hesabatlarında aktivlərin və öhdəliklərin tanınmasına, gəlirlərin və xərclərin ölçülməsinə, maliyyə nəticələrinin etibarlılığına və şəffaflığına müxtəlif təsir göstərir. Buna görə də, qiymətləndirmə standartlarının güclü və zəif tərəflərinin sisteməlik şəkildə müqayisə edilməsi tətbiq olunma qabiliyyətini müəyyən etmək və optimal mühasibat uçotu siyasətini seçmək üçün vacibdir. Konseptual çərçivədə qeyd edildiyi kimi, müxtəlif qiymətləndirmə standartlarının müxtəlif aktivlərə və öhdəliklərə tətbiqi maliyyə hesabatlarının keyfiyyət xüsusiyyətlərini daha da artırır bilər [16].

Cədvəl 1-də təqdim olunan müqayisəli təhlil göstərir ki, maliyyə nəticələrinin formalaşması və maliyyə hesabatlarının informasiya keyfiyyəti seçilmiş qiymətləndirmə standartından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Hər bir qiymətləndirmə standartı müxtəlif iqtisadi şəraitdə fərqli üstünlüklərə malikdir və maliyyə nəticələrinin tanınmasına və təqdimatına müxtəlif yollarla təsir göstərir. Buna görə də, qiymətləndirmə standartının seçilməsi sadəcə

mühasibat uçotu proseduru deyil, şirkətin maliyyə vəziyyətinin və fəaliyyətinin istifadəçilərə necə təqdim olunacağını müəyyən edən kritik metodoloji qərardır [16].

Tarixi (erkən) dəyər modeli uzun müddətdir ki, maliyyə uçotunda əsas qiymətləndirmə standartı kimi istifadə olunur. Bu modelin ən böyük üstünlüyü ondan ibarətdir ki, əməliyyatlar faktiki dəyərində qeyd olunur və sənədləşdirmə yolu ilə tam təsdiqlənə bilər. Bu yanaşma maliyyə hesabatlarında təqdim olunan məlumatların yoxlanılmasını və etibarlılığını artırır. Lakin, iqtisadiyyatda əhəmiyyətli qiymət dəyişkənliyi dövrlərində tarixi dəyər maliyyə nəticələrinin faktiki vəziyyətini müəyyən dərəcədə təhrif edə bilər, çünki aktivlərin və öhdəliklərin cari iqtisadi dəyərini tam əks etdirmir. Xüsusilə, bu qiymətləndirmə standartının informasiya faydası yüksək inflyasiya vəziyyətlərində azalır [16].

Digər tərəfdən, ədalətli dəyər yanaşması bazar şəraitində formalaşmış cari qiymətlərə əsaslanır və maliyyə hesabatlarının iqtisadi reallığı daha tam əks etdirməsinə imkan verir. Bu yanaşma investorlara, kreditrlərə və digər maraqlı tərəflərə daha uyğun məlumat verir və şirkətlərin bazar dəyərinə daha yaxın qiymətləndirilməsinə imkan verir. Lakin, aktiv bazar olmadığı təqdirdə, ədalətli dəyərin müəyyən edilməsi ekspert mühakiməsini və qiymətləndirmə modellərinin istifadəsini tələb edir. Bu, qiymətləndiricidən asılı olaraq fərqli nəticələrin riskini artırır və maliyyə nəticələrində dəyişkənliyə səbəb ola bilər [18].

Amortizasiya olunmuş dəyər maliyyə alətlərinin uçotunda xüsusilə vacibdir. Effektiv faiz dərəcəsi metodunun tətbiqi ilə hesabat dövrü ərzində gəlir və xərclərin sistemli şəkildə bölüşdürülməsi təmin edilir. Bu yanaşma daha sabit maliyyə nəticələrinin formalaşdırılmasına və dövrlərarası müqayisələrin aparılmasına müsbət təsir göstərir. Xüsusilə, banklar və kredit təşkilatları bu qiymətləndirmə standartını tətbiq etməklə maliyyə nəticələrini daha obyektiv şəkildə təqdim edə bilərlər [17].

Cari dəyər yanaşması idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi üçün vacib məlumat mənbəyi hesab olunur, çünki o, iqtisadi şəraitdəki dəyişiklikləri daha tez əks etdirir. Bu yanaşma aktivlərin geri alınması xərclərini və ya öhdəliklərin yerinə yetirilməsi xərclərini nəzərə aldığı üçün korporativ resursların faktiki iqtisadi potensialının qiymətləndirilməsinə imkan verir. Lakin, bu modelin tətbiqi etibarlı bazar məlumatlarının təmin edilməsini və peşəkar qiymətləndirmə prosedurlarının aparılmasını tələb edir [16]. Qiymətləndirmə standartlarının müqayisəsi göstərir ki, hər bir standartın maliyyə hesabatlarının əsas keyfiyyət xüsusiyyətlərinə təsir dərəcəsi fərqlidir. Tarixi dəyər modeli etibarlılıq və yoxlanıla bilmə baxımından üstünlüyə malikdir, ədalətli dəyər modeli isə məlumatların aktuallığını və şəffaflığını artırır. Amortizasiya olunmuş dəyər modeli maliyyə nəticələrinin sabitliyini təmin etmək üçün faydalıdır və cari dəyər yanaşması iqtisadi reallığın daha tam əks olunmasına imkan verir. Buna görə də, müasir beynəlxalq mühasibat təcrübələrində müxtəlif qiymətləndirmə standartlarının kombinasiyasını tətbiq etmək daha məqsəduyğun hesab olunur [16].

Müəllifə görə, qiymətləndirmə standartlarının seçimi şirkətin biznes sektorunu, istifadə olunan aktivlərin təbiətini, maliyyə alətlərinin strukturunu və maliyyə hesabatı istifadəçilərinin

informasiya ehtiyaclarını nəzərə almaqla aparılmalıdır. Bütün aktivlərin və öhdəliklərin vahid qiymətləndirmə standartı altında uçotu maliyyə nəticələrinin iqtisadi təbiətini kifayət qədər əks etdirməyə bilər. Buna görə də, müasir mühasibat sistemlərində müxtəlif qiymətləndirmə standartlarının tamamlayıcı tətbiqi maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması baxımından daha təsirli bir yanaşma hesab olunur.

Müqayisəli təhlilin nəticələri göstərir ki, qiymətləndirmə standartlarının maliyyə nəticələrinə təsiri təkcə nəzəri deyil, həm də korporativ maliyyə hesabatlarının konkret rəqəmlərində müşahidə olunur.

Əsaslı qiymətləndirmə üçün Kapital Bank ASC-nin 31 dekabr 2024-cü il tarixində başa çatan hesabat ili üçün auditdən keçmiş konsolidasiya edilmiş maliyyə hesabatları təhlil edilmişdir. Təhlilin məqsədi maliyyə nəticələrinin formalaşmasına təsir edən əsas göstəricilərin tendensiyaclarını qiymətləndirmək və bu dəyişikliklərlə qiymətləndirmə meyarları arasındakı əlaqəni müəyyən etmək idi. Müqayisəli təhlil üçün 2023 və 2024-cü illər üçün mənfəət və zərər hesabatlarından əsas göstəricilərdən istifadə edilmişdir [20].

Cədvəl 2. Kapital Bank ASC-nin mənfəət və zərər hesabatının əsas göstəricilərinin müqayisəli təhlili (min manat)

Göstərici	2023	2024	Dəyişmə (+/-)	Dəyişmə (%)
Faiz gəlirləri	721 512	895 675	+174 163	24,14
Faiz xərcləri	110 350	234 172	+123 822	112,21
Xalis faiz gəliri	611 162	661 503	+50 341	8,24
Xalis komissiya gəliri	174 675	257 206	+82 531	47,25
Qeyri-faiz gəlirləri	228 944	397 044	+168 100	73,42
Vergidən əvvəl mənfəət	363 908	311 806	-52 102	-14,32
Xalis mənfəət	282 103	239 182	-42 921	-15,21

Mənbə: Müəllif tərəfindən Kapital Bank ASC-nin 2024-cü il üzrə audit olunmuş konsolidə edilmiş maliyyə hesabatı əsasında tərtib edilmişdir [20]

Cədvəl 2-də təqdim olunan nəticələrə görə, bankın 2024-cü ildə ümumi faiz gəliri illik müqayisədə 174,2 milyon manat (24,14%) artmışdır. Bu artım əsasən amortizasiya olunmuş dəyərlə qiymətləndirilən müştəri kreditləri üzrə faiz gəlirlərinin artması ilə əlaqələndirilir. Eyni zamanda, faiz xərcləri 112,21% artaraq 234,2 milyon manata çatmışdır ki, bu da depozitlər və cəlb edilmiş digər vəsaitlər üçün maliyyələşdirmə xərclərinin artması ilə əlaqədardır [17; 20].

Faiz xərclərinin artım tempi faiz gəlirlərinin artım tempi ilə müqayisədə artdıqca, xalis faiz gəliri cəmi 8,24% artmışdır. Bu, bankın gəlirlilik potensialının qorunub saxlanılmasına baxmayaraq, artan resurs xərclərinin maliyyə göstəricilərinə mənfi təsir göstərdiyini göstərir.

Digər tərəfdən, xalis komissiya gəlirinin 47,25% və qeyri-faiz gəlirinin 73,42% artması bankın gəlir strukturunun şaxələndirildiyini göstərir. Bu tendensiya bankın yalnız kredit fəaliyyətindən deyil, həm də ödəniş xidmətlərindən, rəqəmsal bankçılıqdan və digər əməliyyatlardan gəlirlərini artırdığını göstərir. Lakin, qeyri-faiz xərclərinin, şübhəli hesablar üçün ehtiyatların və digər əməliyyat xərclərinin artması səbəbindən vergi öncəsi mənfəət 14,32%, xalis mənfəət isə 15,21% azalıb. Bu, gəlirin artmasının həmişə mənfəətin artmasına

səbəb olmadığını göstərir. Yekun maliyyə göstəriciləri qiymətləndirmə standartlarının tətbiqinə əlavə olaraq ehtiyatların formalaşmasından, maliyyə alətlərinin qiymətləndirilməsindən və əməliyyat xərclərindəki tendensiyalardan əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır [16; 17].

Ümumiyyətlə aparılan praktik təhlillərə görə, maliyyə göstəricilərinin qiymətləndirilməsi standartlarının düzgün tətbiqi gəlir və xərclərin maliyyə hesabatlarında iqtisadi mahiyyətinə görə tanınmasına imkan verir. Eyni zamanda, amortizasiya olunmuş maya dəyəri metodunun və ədalətli dəyər metodunun paralel tətbiqi bankın maliyyə göstəricilərini daha obyektiv və şəffaf şəkildə təqdim edə bilər.

4. Maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Müasir iqtisadi mühitdə korporativ əməliyyat mühitinin artan mürəkkəbliyi, maliyyə bazarlarında artan dəyişkənlik və maraqlı tərəflərdən informasiyaya artan tələbat maliyyə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi metodologiyalarının davamlı olaraq təkmilləşdirilməsini zəruri edir. Ənənəvi qiymətləndirmə metodları uzun müddətdir ki, maliyyə hesabatlarının etibarlılığının təmin edilməsində mühüm rol oynasa da, qloballaşma, rəqəmsallaşma və maliyyə alətlərinin mürəkkəbliyi mövcud qiymətləndirmə standartlarını yeni iqtisadi reallığa uyğunlaşdırmaq zərurəti yaratmışdır. Bu kontekstdə maliyyə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi standartlarının təkmilləşdirilməsi yalnız mühasibat uçotu metodologiyalarının inkişafı üçün bir istiqamət deyil, həm də maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinin artırılması və qərar qəbulətmə prosesi üçün informasiya dəstəyinin gücləndirilməsi baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir [11].

Qiymətləndirmə standartlarının təkmilləşdirilməsinə ehtiyac, ilk növbədə, mövcud qiymətləndirmə modellərinin güclü və məhdudiyyətlərinin onların faktiki tətbiqində daha aydın şəkildə özünü göstərməsindən irəli gəlir. Keçmiş qiymətləndirmə modelləri yüksək obyektivliyə və yoxlanıla bilməsinə malik olsa da, onlar həmişə dinamik bazar mühitində aktivlərin və öhdəliklərin iqtisadi dəyərini mükəmməl şəkildə əks etdirmir. Bununla yanaşı, mövcud qiymətləndirmə yanaşmaları, maliyyə hesabatlarının aktuallığını artırsa belə, bazar məlumatlarının mövcudluğuna və ekspert mühakiməsinə etibar etmələri səbəbindən qiymətləndirmə nəticələrinin dəyişkənliyini artırır. Bu ziddiyyətlərə görə, müasir mühasibat uçotu sistemlərində müxtəlif qiymətləndirmə standartlarının optimal kombinasiyasını müəyyən etmək və tətbiq meyarlarını daha dəqiq əsaslandırmaq üçün artan ehtiyac var [11]. Tədqiqatlara görə, maliyyə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi meyarlarının təkmilləşdirilməsi vahid qiymətləndirmə modelinin yaradılmasına deyil, konkret iqtisadi hadisələrin təbiətinə uyğun qiymətləndirmə yanaşmasının seçilməsi prinsiplərinin müəyyən edilməsinə yönəlməlidir. Bu yanaşma maliyyə hesabatlarında təqdim olunan məlumatların aktuallığı, dəqiq təmsil olunması, müqayisəliliyi və etibarlılığı arasında optimal balans yaratmağa imkan verir. Eyni zamanda, qiymətləndirmə meyarlarını seçərkən şirkətin biznes sektorunu, aktivlərin və öhdəliklərin iqtisadi xüsusiyyətlərini, bazar mühitini və maliyyə

hesabatı istifadəçilərinin informasiya ehtiyaclarını hərtərəfli nəzərə almaq qiymətləndirmə prosesinin səmərəliliyinin artırılmasında əsas amillərdən biri hesab olunur [22].

Maliyyə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi meyarlarının təkmilləşdirilməsi istiqamətinin müəyyən edilməsi mövcud qiymətləndirmə modellərinin müqayisəsi ilə məhdudlaşmır. Bu proses qiymətləndirmə meyarlarının seçilməsinə təsir edən amillərin sistemləşdirilməsini, tətbiq qaydasının müəyyən edilməsini və müxtəlif iqtisadi vəziyyətlərə uyğun qiymətləndirmə mexanizmlərinin yaradılmasını əhatə edir. Bu yanaşma maliyyə fəaliyyətinin iqtisadi təbiətini daha obyektiv şəkildə əks etdirmək və maliyyə hesabatlarının informasiya dəyərini artırmaq üçün təməl qoyur. Buna görə də, maliyyə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi meyarlarının təkmilləşdirilməsi mövcud qiymətləndirmə metodlarının güclü tərəflərini qoruyub saxlayan və onların məhdudiyyətlərini minimuma endirən metodoloji mexanizmlərin yaradılmasını tələb edir. Bu kontekstdə qiymətləndirmə meyarlarının seçilməsi prosesinin sistemləşdirilməsi, tətbiq standartlarının müəyyənəşdirilməsi və müxtəlif iqtisadi vəziyyətlərə uyğun integrasiya olunmuş qiymətləndirmə modelinin hazırlanması həm akademik, həm də praktik baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu yanaşmaya əsaslanaraq, bu məqalə maliyyə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi meyarlarının təkmilləşdirilməsi üçün istiqamətlər təklif edir və müəllif tərəfindən təklif olunan qiymətləndirmə meyarlarının seçilməsi modelini qurmağı hədəfləyir.

Maliyyə nəticələri üçün qiymətləndirmə meyarlarının düzgün seçilməsi maliyyə hesabatlarında təqdim olunan məlumatların etibarlılığını və faydalılığını təmin etmək üçün çox vacibdir. Qiymətləndirmə meyarları yalnız maliyyə nəticələrinin pul dəyərinə deyil, həm də istifadəçilərin şirkətin maliyyə vəziyyəti, əməliyyat səmərəliliyi və gələcək inkişaf perspektivləri barədə qiymətləndirmələrinə təsir göstərir. Buna görə də, qiymətləndirmə meyarlarının seçilməsi yalnız mühasibat prosesində texniki addım kimi deyil, həm də iqtisadi qərar qəbul etmənin keyfiyyətini müəyyən edən metodoloji element kimi qəbul edilməlidir [1; 6].

Akademik ədəbiyyatda qeyd olunur ki, hətta eyni iqtisadi əməliyyat üçün belə, istifadə olunan qiymətləndirmə meyarlarından asılı olaraq fərqli iqtisadi nəticələr yarana bilər. Bu fərqlər gəlirlərin, xərclərin, aktivlərin və öhdəliklərin qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunan yanaşmalardakı dəyişikliklərdən qaynaqlanır və nəticədə maliyyə göstəricilərinin müqayisəliliyinə təsir göstərir. Buna görə də, korporativ qiymətləndirmə meyarları seçilərkən korporativ fəaliyyətin xüsusiyyətləri, məlumatların etibarlılığı, iqtisadi mühit və qərar qəbul etmə məqsədləri hərtərəfli nəzərə alınmalıdır [6; 7].

Tədqiqatın ikinci hissəsində aparılan müqayisəli təhlil göstərir ki, tarixi maya dəyəri, cari dəyər, ədalətli dəyər, istifadə dəyəri və əvəzetmə dəyəri konkret iqtisadi vəziyyətlərdə informasiya üstünlüklərinə malik olsa da, heç biri bütün iqtisadi əməliyyatlara tətbiq olunan universal qiymətləndirmə meyarı kimi qəbul edilə bilməz. Müxtəlif qiymətləndirmə meyarlarının tətbiqi maliyyə nəticələrinin formalaşmasına fərqli təsir göstərdiyindən, qiymətləndirmə meyarlarının seçilməsi sistemli və elmi cəhətdən sübut olunmuş metodoloji yanaşmaya əsaslanmalıdır [7, s.21].

Mövcud elmi yanaşmaları ümumiləşdirərək və praktik təhlillərin nəticələrinə əsaslanaraq müəlliflər “Maliyyə Nəticələrinin Qiymətləndirilməsi Meyarlarının Seçilməsi Modeli” hazırlamışlar. Təklif olunan model qiymətləndirmə meyarlarının seçilməsi prosesini mərhələlərə bölür, seçim prosesi zamanı əsas iqtisadi və informasiya amillərini hərtərəfli nəzərə alır və maliyyə nəticələrinin daha obyektiv şəkildə formalaşmasına imkan verir [24].

Təklif olunan model aşağıdakı beş əsas mərhələdən ibarətdir:

Addım 1 - Qiymətləndirmə Obyektinin Müəyyənəşdirilməsi. Bu mərhələdə qiymətləndirilən mühasibat uçotu obyektinin (aktiv, öhdəlik, gəlir və ya xərc elementləri) iqtisadi mahiyyəti müəyyən edilir və maliyyə nəticələrinin formalaşmasına təsiri qiymətləndirilir.

Addım 2 - Məlumat Təminatının Qiymətləndirilməsi. Bu addımda qiymətləndirmə üçün tələb olunan məlumatların mövcudluğu, etibarlılığı, uyğunluğu və əlçatanlığı təhlil edilir.

Addım 3 - Qiymətləndirmə Meyarlarının Müəyyənəşdirilməsi. Bu addımda qiymətləndirmə meyarları etibarlılıq, uyğunluq, müqayisəlilik, risk səviyyəsi, iqtisadi mahiyyət və idarəetmə məqsədləri kimi fundamental meyarlara əsasən seçilir.

Addım 4 - Optimal Qiymətləndirmə Meyarlarının Seçimi. Əvvəlki addımda əldə edilən nəticələri ümumiləşdirin və konkret əməliyyat üçün ən uyğun qiymətləndirmə meyarlarını müəyyən edin.

Addım 5 - Nəticələrin Monitorinqi və Yenidən Qiymətləndirilməsi. Seçilmiş qiymətləndirmə meyarlarının maliyyə nəticələrinə təsirini müntəzəm olaraq qiymətləndirin və zəruri hallarda iqtisadi şəraitdəki dəyişiklikləri nəzərə alaraq seçimi dəyişdirin.

Təklif olunan model qiymətləndirmə meyarlarını seçərkən subyektiv yanaşmaları azaldır, maliyyə nəticələrinin formalaşmasında metodoloji ardıcılığını təmin edir və maliyyə hesabatlarının təhlilinin keyfiyyətini artırır. Bu modelin konseptual təsviri Diaqram 1-də təqdim olunmuşdur.

Diaqram 1-də təqdim olunan maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi meyarının seçilməsi modeli qiymətləndirmə prosesinin vahid metodoloji çərçivə daxilində həyata keçirilməsini təmin edən konseptual yanaşmanı əks etdirir. Modelin hazırlanması prosesi zamanı maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsinə mövcud elmi yanaşmalar ümumiləşdirilmiş, müxtəlif qiymətləndirmə meyarlarının tətbiq xüsusiyyətləri müqayisə edilmiş və təhlil edilmiş, tədqiqatın əvvəlki hissələrindən əldə edilən nəticələr nəzərdən keçirilmişdir [12, s.1].

Modelin ilkin mərhələsi qiymətləndirmə mövzusunun müəyyən edilməsidir. Bu mərhələdə maliyyə nəticələrinin formalaşmasına təsir edən aktivlər, öhdəliklər, gəlirlər və xərclər onların iqtisadi məzmununa əsasən müəyyən edilir. Qiymətləndirmə mövzusunun dəqiq müəyyən edilməsi sonrakı mərhələlərdə tətbiq ediləcək qiymətləndirmə meyarlarının elmi cəhətdən əsaslı seçilməsi üçün ilkin şərt hesab olunur [1].

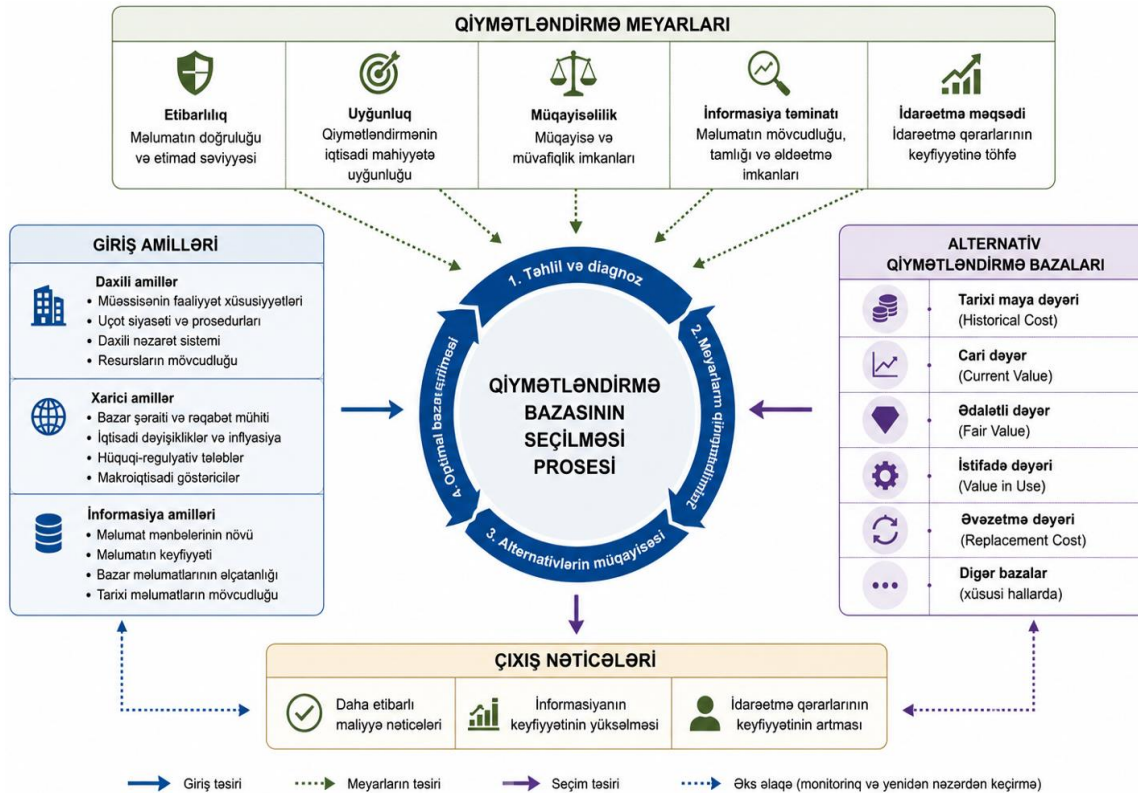

Diagram 1. Maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi bazasının seçilməsinin konseptual modeli

Mənbə: Müəllif tərəfindən tədqiqatın nəticələri əsasında hazırlanmışdır

Növbəti mərhələ əməliyyatın iqtisadi mahiyyətini və informasiya bazasını qiymətləndirir. Bu mərhələ iqtisadi əməliyyatın mahiyyətini, mövcud bazar məlumatlarının mövcudluğunu, daxili mühasibat məlumatlarının tamlığını və etibarlılığını, eləcə də qiymətləndirmə üçün tələb olunan informasiya resurslarının keyfiyyətini təhlil edir. Məlumatın keyfiyyəti qiymətləndirmə nəticələrinin etibarlılığına birbaşa təsir etdiyindən, bu mərhələ modelin əsas elementlərindən biri kimi xidmət edir [12, s.4].

Modelin əsasını qiymətləndirmə meyarları təşkil edir. Bu meyarlara etibarlılıq, uyğunluq, müqayisəlilik, məlumatlılıq və risk səviyyəsi daxildir. Bu meyarlar bir-biri ilə əlaqəli şəkildə qiymətləndirilir və alternativ qiymətləndirmə bazalarının güclü və məhdudiyyətləri müəyyən edilir. Bu yanaşma vasitəsilə qiymətləndirmə bazasının seçilməsi tək bir göstəriciyə deyil, qarşılıqlı əlaqəli elementlər sisteminə əsaslanı bilər [2].

Qiymətləndirmə meyarları təhlil edildikdən sonra alternativ qiymətləndirmə bazaları müqayisə edilir və konkret iqtisadi fəaliyyətin xüsusiyyətlərinə ən uyğun qiymətləndirmə bazası müəyyən edilir. Bu mərhələdə qərar yalnız mühasibat uçotu baxımından deyil, həm də maliyyə nəticələrinin formalaşmasına və idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsinə təsiri baxımından qiymətləndirilir. Nəticə etibarilə, seçilmiş qiymətləndirmə bazası şirkətin iqtisadi reallığını daha obyektiv şəkildə əks etdirməyə kömək edir [17].

Modelin son mərhələsində seçilmiş qiymətləndirmə bazasının tətbiqi ilə əldə edilən nəticələr izlənilir və qiymətləndirilir. İqtisadi şəraitdə, bazar mühitində və ya informasiya

təminatında dəyişikliklər nəzərə alınmaqla qiymətləndirmə meyarlarının yenidən seçilməsi ehtimalı saxlanılır. Bu xüsusiyyət modelə çeviklik verir və dəyişən iqtisadi şəraitə uyğun olaraq tətbiq olunmasına imkan verir.

Buna görə də təklif olunan model maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının seçilməsi prosesini sistemləşdirir və vahid metodoloji ardıcılıq təqdim edir. Bu modelin əsas xüsusiyyəti qiymətləndirmə qərarlarının iqtisadi məzmunun, informasiya təminatının və əsas keyfiyyət meyarlarının hərtərəfli qiymətləndirilməsinə əsaslanaraq qəbul edilməsidir. Bu yanaşma maliyyə nəticələrinin daha obyektiv şəkildə təmsil olunmasına, maliyyə hesabatlarının informasiya keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına və istifadəçinin qərar qəbul etmə prosesinin gücləndirilməsinə töhfə verir. Təklif olunan model müəllifin elmi yanaşmasını əks etdirir və maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi metodologiyalarının inkişafına töhfə verən konseptual çərçivə kimi qiymətləndirilə bilər. Diaqram 1-də təqdim olunan maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi meyarının seçilməsi modeli müxtəlif qiymətləndirmə yanaşmalarının tətbiq şərtlərini sistemləşdirir və qərar qəbul etmə prosesinin ardıcılığını müəyyən edir. Təklif olunan modeli praktik baxımdan qiymətləndirmək üçün onun əsas üstünlükləri mövcud qiymətləndirmə meyarları ilə müqayisə edilmişdir. Bu məqsədlə yaradılmış Cədvəl 1 etibarlılıq, informasiya ilə əlaqəlilik, müqayisəlilik, qərar faydalılığı və müxtəlif iqtisadi vəziyyətlərə uyğunlaşma kimi əsas meyarlara dair modelin nisbi səmərəliliyini əks etdirir.

Nəzəri və müqayisəli təhlillər göstərmişdir ki, maliyyə fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinə vahid qiymətləndirmə meyarının tətbiqi bütün iqtisadi fəaliyyətlər üçün optimal nəticələr vermir. Hər bir meyarın güclü və məhdudiyyətlərini nəzərə alaraq, daha çevik və iqtisadi şəraitə uyğun qiymətləndirmə metodunun hazırlanmasına ehtiyac var. Bu məqalədə təklif olunan qiymətləndirmə meyarının seçilməsi modeli, maliyyə fəaliyyətini daha etibarlı və faydalı şəkildə təqdim etmək üçün mövcud metodların üstünlüklərini birləşdirir. Yekun nəticə nəzəri və praktik nəticələrin sintezi ilə əldə edilmişdir.

Nəticə. Tədqiqat maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının nəzəri və metodoloji əsaslarını sistematik şəkildə təhlil etmiş və tarixi xərc metodunun, cari dəyər metodunun və ədalətli dəyər metodunun maliyyə hesabatlarında təqdim olunan məlumatların keyfiyyətinə təsirini müqayisə etmişdir. Təhlil göstərmişdir ki, müxtəlif qiymətləndirmə meyarlarının tətbiqi maliyyə nəticələrinin formalaşmasına, maliyyə hesabatlarının informasiya dəyərinə və istifadəçilərin iqtisadi qərar qəbul etməsinə müxtəlif təsir göstərir. Buna görə də bütün iqtisadi əməliyyatlara vahid qiymətləndirmə meyarının tətbiqi maliyyə nəticələrinin iqtisadi təbiətini kifayət qədər əks etdirmir.

Tədqiqatın nəticələrinə əsasən, maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının seçilməsi üçün bir model hazırlanmışdır. Bu model aktivlərin və öhdəliklərin iqtisadi məzmununu, bazar şərtlərini, məlumatların etibarlılığını və aktuallığını və maliyyə hesabatı istifadəçilərinin informasiya ehtiyaclarını nəzərə alaraq qiymətləndirmə meyarlarını seçməyi

hədəfləyir. Bu yanaşma müxtəlif qiymətləndirmə meyarlarının güclü tərəflərini birləşdirir və bununla da mövcud meyarların tətbiqi ilə bağlı məhdudiyyətləri azaldır.

Tədqiqatın elmi orijinallığı maliyyə nəticələrinin qiymətləndirilməsi meyarlarının seçilməsi üçün sisteməlik bir model hazırlamaqda və qiymətləndirmə prosesində çoxmeyarlı yanaşmanın tətbiqini nümayiş etdirməkdədir. Təklif olunan model qiymətləndirmə meyarlarının seçilməsini vahid metodoloji yanaşma vasitəsilə əlaqələndirməklə maliyyə hesabatlarında təqdim olunan məlumatların keyfiyyət xüsusiyyətlərinin yaxşılaşdırılmasına töhfə verir. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, təklif olunan yanaşma korporativ qiymətləndirmə meyarlarının rəşional seçilməsinə, maliyyə nəticələrinin iqtisadi məzmununun daha tam əks olunmasına və maliyyə hesabatı istifadəçilərinin qərar qəbuletmə prosesləri üçün informasiya dəstəyinin artırılmasına imkan verir. Təklif olunan model mühasibat uçotu siyasətlərinin qurulmasına, maliyyə hesabatlarının hazırlanmasına və qiymətləndirmə prosedurlarının təkmilləşdirilməsinə tətbiq oluna bilər.

Tədqiqatın iqtisadi təsiri maliyyə hesabatlarında təqdim olunan məlumatların etibarlılığını və aktuallığını artırmaqda, qiymətləndirmə prosesi zamanı məlumatların təhrifini azaltmaqda və maliyyə nəticələrini daha obyektiv şəkildə əks etdirməkdədir. Nəticə etibarilə, bu, investirlərə, kreditrlərə, rəhbərliyə və digər maraqlı tərəflərə daha rəşional iqtisadi qərarlar qəbul etməyə imkan verir və nəticədə korporativ maliyyə idarəetməsinin səmərəliliyini artırır.

Ədəbiyyat

1. Alexander D., Nobes C. (2020), Financial Accounting: An International Introduction, 7th edition.
2. Barker R., Penman S.H., Linsmeier T.J., Cooper S. (2020), Moving the conceptual framework forward: Accounting for uncertainty. Contemporary Accounting Research, Vol.37, No.1, 322-357. <https://doi.org/10.1111/1911-3846.12585>
3. Barlev B., Haddad J.R. (2003), Fair value accounting and the management of the firm. Critical Perspectives on Accounting, Vol.14, No.4, 383-415. [https://doi.org/10.1016/S1045-2354\(02\)00139-9](https://doi.org/10.1016/S1045-2354(02)00139-9)
4. Barth M.E. (2014), Measurement in financial reporting: The need for concepts. Accounting Horizons, Vol.28, No.2, 331-352.
5. Bromwich M., Macve R., Sunder S. (2010), Hicksian income in the conceptual framework. Abacus, Vol.46, No.3, 348-376. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6281.2010.00318.x>
6. Deegan C. (2024), Financial Accounting Theory, 6th edition. McGraw-Hill.
7. Elliott B., Elliott J. (2022), Financial Accounting and Reporting, 20th edition. Pearson.
8. Fontes J.C., Panaretou A., Shakespeare C. (2025), Accounting choice in measurement and comparability: An examination of the effect of the fair value option. Review of Accounting Studies, Vol.30, 1592-1637. <https://doi.org/10.1007/s11142-025-09869-5>

9. Georgiou O., Jack L. (2011), In pursuit of legitimacy: A history behind fair value accounting. The British Accounting Review, Vol.43, No.4, 311-323. <https://doi.org/10.1016/j.bar.2011.08.001>
10. Hendriksen E.S., Van Breda M.F. (1992), Accounting Theory, 5th edition.
11. Hitz J.M. (2007), The decision usefulness of fair value accounting - a theoretical perspective. European Accounting Review, Vol.16, No.2, 323-362. <https://doi.org/10.1080/09638180701390974>
12. IFRS Foundation (2021), Conceptual framework for financial reporting.
13. IFRS Foundation (2024), Conceptual framework for financial reporting. London. <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/conceptual-framework/>
14. IFRS Foundation (2024), IAS 36 impairment of assets. London. <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-36-impairment-of-assets/>
15. IFRS Foundation (2024), IFRS 13 fair value measurement. London. <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ifrs-13-fair-value-measurement/>
16. International Accounting Standards Board (2018), Conceptual framework for financial reporting. London.
17. International Accounting Standards Board (2024), IFRS 9 financial instruments. London.
18. International Accounting Standards Board (2024), IFRS 13 fair value measurement. London.
19. Jaijairam P. (2013), Fair value accounting vs. historical cost accounting. Review of Business Information Systems, Vol.17, No.1, 1-6. <https://doi.org/10.19030/rbis.v17i1.7579>
20. Kapital Bank ASC (2024), 2024-cü il üzrə audit olunmuş konsolidə edilmiş maliyyə hesabatı.
21. Penman S.H. (2023), Financial Statement Analysis and Security Valuation, 7th edition.
22. Power M. (2010), Fair value accounting, financial economics and the transformation of reliability. Accounting and Business Research, Vol.40, No.3, 197-210. <https://doi.org/10.1080/00014788.2010.9663394>
23. Ryan S.G. (2008), Accounting in and for the subprime crisis. The Accounting Review, Vol.83, No.6, 1605-1638. <https://doi.org/10.2308/accr.2008.83.6.1605>
24. Weygandt J.J., Kimmel P.D., Kieso D.E. (2022), Financial Accounting, 11th edition.
25. Whittington G. (2015), Fair value and the IASB/FASB conceptual framework project: An alternative view. Abacus, Vol.51, No.2, 179-186. <https://doi.org/10.1111/abac.12055>